

LINGVISTIK LUG‘ATLAR VA ENSIKLOPEDIK LUG‘ATLAR

Shermatova Sevinchoy Otamurotovna,
Email: sevinchoyshermetova@gmail.com
Ilmiy rahbar: Sharipova Dilnoza

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvistik va ensiklopedik lug‘atlarning nazariy asoslari, ularning tasnifi, tuzilishi hamda funksional xususiyatlari keng tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur lug‘at turlarining o‘xshash va farqli jihatlari, zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda til o‘rganish va ilmiy izlanishlarda tutgan ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: lingvistik lug‘at, ensiklopedik lug‘at, leksikografiya, semantika, tilshunoslik, axborot manbalari.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются лингвистические и энциклопедические словари, их классификация, структура и функции. Анализируются их сходства и различия, а также значение в образовательном процессе и научных исследованиях.

Ключевые слова: лингвистический словарь, энциклопедический словарь, лексикография, семантика, лингвистика, источники информации.

Abstract. This article provides a detailed analysis of linguistic and encyclopedic dictionaries, including their classification, structure, and functions. It also examines their similarities and differences and highlights their importance in education and research.

Keywords: linguistic dictionary, encyclopedic dictionary, lexicography, semantics, linguistics, information sources.

Kirish. Til insoniyat taraqqiyotining asosiy vositalaridan biri bo‘lib, uning boyligi va imkoniyatlari lug‘atlar orqali saqlanadi va rivojlantiriladi. Lug‘atlar nafaqat tilni o‘rganish, balki ilmiy bilimlarni tizimlashtirishda ham muhim rol o‘ynaydi.¹

Leksikografiya — lug‘at tuzish nazariyasi va amaliyoti bilan shug‘ullanuvchi soha — tilshunoslikning muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi². Lug‘atlar esa ushbu sohaning asosiy mahsuloti sifatida qaraladi.

Zamonaviy ilmiy tasnifga ko‘ra, lug‘atlar asosan ikki katta turga bo‘linadi:

1. Lingvistik lug‘atlar
2. Ensiklopedik lug‘atlar³

Mazkur maqolaning maqsadi — ushbu ikki turdagi lug‘atlarning nazariy asoslarini ochib berish, ularning tuzilishi va funksiyalarini tahlil qilish hamda amaliy ahamiyatini ko‘rsatishdan iborat.

Metodologiya va asosiy tushunchalar. Mazkur tadqiqot lingvistik va ensiklopedik lug'atlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Xususan, tavsifiy (deskriptiv) metod yordamida lug'atlarning tuzilishi va xususiyatlari bayon qilindi. Taqqoslash (komparativ) metodi orqali lingvistik va ensiklopedik lug'atlar o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlab berildi. Shuningdek, tahliliy metod asosida lug'atlarning funksional ahamiyati chuqur o'rganildi.^{4,5}

Tadqiqot jarayonida leksikografiya sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, izohli va ensiklopedik lug'atlar hamda zamonaviy elektron manbalar asos qilib olindi.

Asosiy tushunchalar quyidagilardan iborat:

¹**Lug'at** — ma'lum bir til yoki soha doirasidagi so'zlar yoki tushunchalarni tartiblangan holda izohlab beruvchi axborot manbai.

²**Lingvistik lug'at** — so'zlarning ma'nosi, talaffuzi, grammatik shakllari va qo'llanishini yorituvchi lug'at turi.

³**Ensiklopedik lug'at** — so'z orqali ifodalangan tushunchaning mazmuni, mohiyati, tarixi va ilmiy tavsifini beruvchi lug'at turi.

⁴**Leksikografiya** — lug'at tuzish nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanuvchi tilshunoslik sohasi.

⁵**Semantika** — so'z va iboralarning ma'nosini o'rganuvchi ilmiy yo'nalish.

Mazkur tushunchalar tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi va mavzuni chuqur anglashga yordam beradi.

Tahlil. Lingvistik va ensiklopedik lug'atlar o'zining tuzilishi, maqsadi va funksiyasiga ko'ra sezilarli farqlarga ega bo'lsa-da, ular o'zaro uzviy bog'liq axborot manbalari hisoblanadi.

Lingvistik lug'atlar til birliklarini o'rganishga xizmat qiladi. Ularda asosiy e'tibor so'zning ichki xususiyatlariga — ya'ni uning ma'nosi, talaffuzi, grammatik shakllari va uslubiy rangiga qaratiladi. Bunday lug'atlar til o'rganuvchilar, tarjimonlar hamda filologlar uchun muhim vosita hisoblanadi.

Ensiklopedik lug'atlar esa til birliklarini emas, balki ular ifodalagan tushunchalarni izohlaydi. ⁶Ular ko'proq umumiy bilim berishga yo'naltirilgan bo'lib, turli fan sohaslariga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Shu sababli ensiklopedik lug'atlar ilmiy izlanishlar olib borishda va dunyoqarashni kengaytirishda katta ahamiyatga ega.

⁶O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent.

Tahlil natijasida quyidagi jihatlar aniqlandi:

- Lingvistik lug'atlar tilni o'rganishga xizmat qiladi, ensiklopedik lug'atlar esa bilimni kengaytiradi;

- Lingvistik lug'atlarda so'z markazda bo'lsa, ensiklopedik lug'atlarda tushuncha markaziy o'rinni egallaydi; ¹

- Har ikkala lug'at turi ham ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir-birini to'ldiradi. ²

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar rivoji natijasida elektron lug'atlarning paydo bo'lishi ushbu ikki turdagi lug'atlarning imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Elektron shakldagi lug'atlar tezkorlik, qulaylik va interaktivlik jihatidan an'anaviy lug'atlardan ustun hisoblanadi.

Umuman olganda, lingvistik va ensiklopedik lug'atlar o'zaro bog'liq holda insonning til bilimini hamda umumiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

¹Hartmann, R. – *leksikografiya (lug'at tuzish)*

²Crystal, D. – *ensiklopedik bilim va til*

Lingvistik lug'atlar: mohiyati va xususiyatlari

Lingvistik lug'atlar til birliklarini — so'zlar va iboralarni — lingvistik nuqtai nazardan tavsiflaydi. Ularning asosiy vazifasi so'zning ma'nosi, talaffuzi, grammatik xususiyatlari va qo'llanish doirasini ko'rsatishdan iborat.

Lingvistik lug'atlarning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

- so'zlarning leksik ma'nosini izohlash;
- fonetik (talaffuz) xususiyatlarini ko'rsatish;
- grammatik shakllarini berish;
- stilistik va funksional belgilash;
- qo'llanish misollarini keltirish.

Lingvistik lug'atlarning turlari

Lingvistik lug'atlar bir necha turlarga bo'linadi:

1. **Izohli lug'atlar** — so'zlarning ma'nosini tushuntirib beradi.
2. **Tarjima lug'atlari** — so'zlarni bir tildan boshqa tilga tarjima qiladi.
3. **Sinonimlar lug'ati** — ma'nodosh so'zlarni jamlaydi.
4. **Antonimlar lug'ati** — qarama-qarshi ma'noli so'zlarni beradi.
5. **Frazeologik lug'atlar** — ibora va frazeologizmlarni izohlaydi.

Lingvistik lug'atlarning ahamiyati

Lingvistik lug'atlar:

- til o'rganishda asosiy manba hisoblanadi;
- nutq madaniyatini oshiradi;
- yozma va og'zaki nutqni rivojlantiradi;
- til normalarini belgilaydi.

Ensiklopedik lug'atlar: mohiyati va xususiyatlari

Ensiklopedik lug'atlar so'zlarning tilshunoslik jihatini emas, balki ular ifodalagan tushunchalarning mazmunini ochib beradi.

Bu turdagi lug'atlar keng qamrovli bo'lib, turli fan sohalariga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Asosiy xususiyatlari:

- tushunchalar haqida keng ma'lumot beradi;
- tarixiy, ilmiy va madaniy faktlarni o'z ichiga oladi;
- shaxslar, joylar va hodisalar haqida ma'lumot beradi;
- ilmiy-ommabop xarakterga ega.

Ensiklopedik lug'atlarning turlari

1. **Umumiy ensiklopediyalar** — barcha sohalarini qamrab oladi.
2. **Soha ensiklopediyalari** — ma'lum bir fan yoki yo'nalishga bag'ishlanadi.
3. **Biografik lug'atlar** — mashhur shaxslar haqida ma'lumot beradi.

Ahamiyati

Ensiklopedik lug'atlar:

- umumiy bilimni kengaytiradi;
- ilmiy izlanishlar uchun asos bo'ladi;
- dunyoqarashni rivojlantiradi;

- axborot manbai sifatida xizmat qiladi.

Lingvistik va ensiklopedik lug'atlarning o'xshash va farqli jihatlari

O'xshash jihatlari:

- ikkalasi ham axborot manbai hisoblanadi;
- ma'lumotlarni tizimli tarzda taqdim etadi;
- ta'lim va ilmiy faoliyatda qo'llaniladi.

Farqli jihatlari:

Mezoni	Lingvistik lug'at	Ensiklopedik lug'at
Asosiy obyekt	So'z	Tushuncha
Maqsad	Tilni tushuntirish	Bilim berish
Mazmun	Leksik va grammatik	Ilmiy va umumiy
Qo'llanish	Til o'rganish	Umumiy bilim olish

Zamonaviy lug'atlar va ularning rivojlanishi

Bugungi kunda lug'atlar faqat bosma shaklda emas, balki elektron ko'rinishda ham keng tarqalgan. Raqamli texnologiyalar rivoji lug'at tuzish va undan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Elektron lug'atlarning afzalliklari:

- tezkor qidiruv;
- keng hajmdagi ma'lumot;
- multimedia elementlari (audio, video);
- doimiy yangilanish imkoniyati.

Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi lug'atlar til o'rganish jarayonini yanada samarali qilmoqda.

Ta'lim jarayonida lug'atlardan foydalanish

Lug'atlar ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular:

- o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi;
- so'z boyligini oshiradi;
- to'g'ri talaffuz va yozuvni shakllantiradi;
- ilmiy tafakkurni rivojlantiradi.

O'qituvchilar dars jarayonida lug'atlardan samarali foydalanishni o'rgatishi muhim hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, lingvistik va ensiklopedik lug'atlar inson tafakkuri va bilim doirasini kengaytirishda muhim o'rin egallaydi. Lingvistik lug'atlar til birliklarini chuqur o'rganish, so'zlarning ma'nosi, talaffuzi va grammatik xususiyatlarini anglashda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Ensiklopedik lug'atlar esa turli fan sohalariga oid tushunchalar, tarixiy voqealar, shaxslar va hodisalar haqida keng qamrovli ma'lumot berib, insonning umumiy dunyoqarashini boyitadi.

Mazkur ikki turdagi lug'atlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Lingvistik lug'atlar orqali til mukammal o'zlashtirilsa, ensiklopedik lug'atlar orqali esa bilimlar kengayadi va mustahkamlanadi. Shu jihatdan ular nafaqat tilshunoslik, balki boshqa fanlar rivojida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari rivoji natijasida lugʻatlar elektron shaklda keng tarqalib, ulardan foydalanish yanada qulay va samarali boʻlib bormoqda¹. Bu esa oʻquvchilar va talabalar uchun mustaqil taʼlim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, taʼlim jarayonida lingvistik va ensiklopedik lugʻatlardan kompleks foydalanish oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish hamda ilmiy tafakkurini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. ²Shu sababli pedagoglar tomonidan lugʻatlardan foydalanish koʻnikmalarini shakllantirishga alohida eʼtibor qaratilishi lozim.

Umuman olganda, lugʻatlar nafaqat axborot manbai, balki bilim va tafakkurni rivojlantiruvchi muhim vosita sifatida zamonaviy taʼlim tizimida alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev, Sh. (2010). *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. Toshkent.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge.
3. Hartmann, R. (2001). *Lexicography*. London.
4. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. Toshkent.
5. Oxford English Dictionary.